

ANJA GVOZDANOVIĆ

filozofski fakultet.sveučilište u zagrebu

sociologija

aanja.g@gmail.com

UDK:316.74:001

165.1/.2:316.66-055.2

Feministička teorija stajališta: kritika Strogog programa u sociologiji znanja

U ovom radu je predstavljena kritika Strogog programa u sociologiji znanja s pozicije feminističke teorije stajališta. Predstavljene su ključne metodološke postavke Strogog programa u sociologiji znanja: kauzalnost, nepristranost, simetričnost i reflektivnost. Ono što veže ovaj metodološki program i feminističku teoriju jest epistemološka legitimacija što je Strogi program daje teoriji stajališta kroz princip ekvivalentnosti ili simetrije. Također, nastoji se ukazati na vrijednosne implikacije epistemološko-metodoloških okvira Strogog programa koje ističe teorija stajališta. Za razliku od Strogog programa, teorija stajališta ne pruža sažet prikaz vlastitih metodoloških principa. Naprotiv, ona je spoj različitih, ali duboko povezanih i isprepletenih diskursa – moralnog, političkog i epistemološkog. Objektivnost, neutralnost i relativizam su pojmovi preko kojih nastojim predstaviti kritiku feminističke teorije Strogog programa. Iako su, nedvojbeno, sva tri pojma duboko isprepletena, radi preglednosti su zasebno predstavljena.

Ključne riječi

Strogi program, feministička teorija stajališta, feminizam, objektivnost, neutralnost, relativizam.

Uvod

U ovom radu ću se baviti Strogim programom u sociologiji znanja i feminističkom kritikom nekih njegovih principa i postavki. Feministička

31

ANJA GVOZDANOVIĆ
*Feministička teorija
stajališta: kritika
Strogog programa u
sociologiji znanja*

DISKREPANCIJA
SIJEČANJ 2008.
SVEZAK 9 | 13 BROJ

kritika znanosti, naravno, nije jedinstvena pa ću Strogi program kritizirati s pozicije feminističke teorije stajališta.¹

Prvo poglavlje iznosi glavne metodološke značajke Strogog programa naspram tradicionalnom shvaćanju znanosti. Pripadnici Edinburške škole koji su konceptualizirali Strogi program prije tridesetak godina izlaze iz okvira tadašnjeg tradicionalnog poimanja znanosti propitujući vladajući status racionalnosti znanosti, njezin samorazvoj i “uzvišeni” položaj među svim drugim načinima spoznavanja. Znanost se definira kao samo jedan od mnogih oblika društvenog djelovanja koji zrcali društvene odnose i interese. Zadatak znanstvenika i znanstvenica je proučiti društvene uzroke nastanka i primjena znanstvenih teorija i pristupa bez političko-vrijednosnog stava prema predmetu proučavanja.

Drugo poglavlje sadrži općeniti prikaz feminističke kritike znanosti te feminističku teoriju stajališta. Naime, feministička teorija se zapravo nadovezuje na Strogi program slijedeći neke od njegovih postavki (primjerice stav da je znanost odraz društva) i nalazeći u njima potporu za svoje djelovanje. Feministička teorija stajališta, na koju se u ovom radu pozivam, ne pruža sažet prikaz vlastitih metodoloških principa kao što je to slučaj kod Strogog programa. Naprotiv, ona je spoj različitih ali duboko povezanih i isprepletenih diskursa – moralnog, političkog i epistemološkog.

U trećem poglavlju suočavam ova dva pristupa znanosti kroz objektivnost, relativnost i neutralnost. Ova tri koncepta sam odabrala zato jer smatram da se kroz njih jasno vide razlike, ali i sličnosti između dva pristupa.

Strogi program u sociologiji znanja

Barry Barnes i David Bloor 1976. objavljuju program kojim žele dati metodološki okvir, ali i moralni poticaj svim sociolozima da se počnu intenzivnije baviti proučavanjem znanstvenih teorija i promjena u znanosti. Strogim se programom, kako su ga nazvali, sociologija znanstvenog znanja trebala udaljiti od pozitivizma i demarkacijskih kriterija racionalnosti. Iz racionalističke perspektive, utjecaj socijalne komponente, a ne isključivo kognitivne, vodi u pogrešku, prihvaćanjem neistinite i neracionalne teorije. Polazište sociologije znanja jest da znanost, znanstvene discipline i teorije

¹ Feministička teorija stajališta kao jedan od epistemoloških programa pripada varijanti feminističke teorije - feminizmu razlike.

nastaju te se definiraju posredstvom socijalno-vrijednosne komponente. Time se odbacuje dotadašnji stav o racionalno-imanentnom razvoju znanosti koji jedini može dati istinite i racionalne teorije (Polšek, 1995).

Sociolozi su se do 1960-ih godina² imali prilike baviti historijom i teorijom znanosti tek kroz objašnjavanje uzroka pogrešaka nastalih uslijed “vanjskih«, socijalnih utjecaja na formiranje neistinitih, neracionalnih teorija. Uzroci davanja autoriteta općeprihvaćenim znanstvenim teorijama se nisu propitivali. Strogi program ide korak dalje te drugačije poima uzroke prihvaćanja znanstvenih teorija. Naime, Strogi program ne dovodi u pitanje istinitost i racionalnost određene teorije ili paradigme, umjesto toga smatra legitimnim govoriti tek o određenim opravdanjima za nastanak neke teorije u određenom društvu (Bucholc, 2001). Racionalnost se time ne negira, ona samo prestaje biti ekskluzivnom oznakom znanosti, dotad smatranom privilegiranom vrstom znanja.

Definicija znanja postaje bitno drugačija, naime, odbacuje se tvrdnja da je znanje istinito vjerovanje. Znanje jest sve ono što ljudi smatraju znanjem, što podržavaju i čemu pridaju autoritet – dakle, znanje je društveno i kolektivno. No, sociolog treba obratiti pozornost na institucionalizirana znanja kojima “izvjesne grupe pridaju autoritet” (Bloor, 1995). Znanje se izjednačava s kulturom, a ne s iskustvom. “Teorije i teoretsko znanje nisu stvari dane našem iskustvu – teorija odgovara iskustvu, no nije dana zajedno s iskustvom koje objašnjava, niti je iskustvo jednostavno potkrepljuje. Za potporu takve komponente znanja potreban je, pored fizikalnog svijeta, i socijalni svijet koji je dio istine, a ne znak puke pogreške” (Bloor, 1995). Znanje, prema tome, usvajamo zajedno sa strukturom koja ga legitimira, odnosno, kulturom.

Na sociologu je da istražuje “kako se znanje prenosi, koliko je stabilno, koji ga procesi stvaraju i održavaju, kako se ono organizira i kategorizira u različite discipline i područja” (Bloor, 1995). Strogost ovog programa se očituje u definiranju temelja sociologije znanja. Iste pretpostavke koje vrijede u ostalim egzaktnim, prirodnim znanostima vrijedile bi i u sociologiji.

² Razvoj racionalnih, istinitih znanstvenih teorija bio je percipiran, naposljetku i promišljan, daleko izvan uzimanja u obzir utjecaja socijalnog svijeta interesa, vrijednosti, tradicija itd.

Takvo stajalište 1962. s Kuhnovom strukturom znanstvenih revolucija polako dobiva alternativu i to kroz naglašavanje ne samo kognitivne već i snažnog utjecaja socijalne komponente (utjelovljene u zajednici znanstvenika) na odabir vladajućih teorija. Posljedica takvog određivanja stvari jest rušenje ideje o univerzalnom kriteriju racionalnosti i stvaranje prostora za sociologističko bavljenje znanostima.

Naime, svi fenomeni područja kojim se sociologija znanja bavi trebali bi biti objašnjeni kauzalnom analizom.

Ovdje dolazimo do četiri obilježja sociologije znanja koja definiraju Strogi program³:

1. sociologija znanstvene spoznaje trebala bi biti kauzalna tj. trebala bi se baviti uvjetima nastanka vjerovanja ili stanja znanja. Osim socijalnih, postoje naravno i drugi tipovi uzroka što sudjeluju u stvaranju vjerovanja.
2. trebala bi biti nepristrana u razmatranju istinitosti i lažnosti, racionalnosti i iracionalnosti, uspješnosti i neuspješnosti. Obje strane svake od tih dihotomija traže objašnjenje.
3. trebala bi biti simetrična u stilu objašnjavanja. Isti tipovi uzroka objašnjavali bi, recimo istinita i lažna vjerovanja.
4. trebala bi biti reflektivna. Njezini bi obrasci objašnjenja u principu trebali biti primjenjivi na samu sociologiju. Kao i zahtjev za simetričnošću, to je odgovor na potrebu za traženjem općih objašnjenja. Posrijedi je očito principijelan zahtjev, jer bi u suprotnom sociologija stalno opovrgavala vlastite teorije”(Polšek, 1995).

Simetrija je, od ova četiri zahtjeva, najkontroverznija jer shvaća istinu i racionalnost kao irelevantne u objašnjavanju nekog uvjerenja. Znanstvena uvjerenja bi, kao i svaka druga, trebala biti objašnjena sociokulturnim uzrocima, bez obzira na njihovu istinitost ili neistinitost. Barnes i Bloor drže da su sva mišljenja međusobno jednaka s obzirom na uzroke njihove vjerodostojnosti te da “to ne znači da su mišljenja jednako točna ili jednako neistinita, već da se bez obzira na istinitost ili neistinitost, istina o njihovoj vjerodostojnosti treba smatrati jednako problematičnom”(Barnes, Bloor, 1995). Ovim zahtjevom se želi probuditi svojevrsna radoznalost prema slučajevima čiji epistemološki status možda nije priznat odnosno ne pripada epistemološkom mainstreamu.

Feministički pristup znanosti: feministička teorija stajališta

Jedna od teorija kojima je Strogi program dao svojevrsni epistemski legitimitet jest feministička teorija stajališta. Naime, šezdesetih godina

³ Kako kaže i sam Bloor, navedena četiri obilježja unutar Strogog programa nisu originalni već tvore “amalgam optimističnijih i znanstvenijih svojstava koje možemo naći kod Durkheima (1938), Mannheim (1936) i Znanieckog (1965)”(Bloor, 1995:34).

dvadesetog stoljeća se otvara prostor za kritičko promatranje znanosti iz konstruktivističke pozicije. Smatrajući da je znanje potlačenih grupa epistemički superiornije od znanja dominantne grupe, feministkinje počinju propitivati temelje dominantne epistemologije znanosti. Također, smatraju da patrijarhalni odnosi moći u svojoj asimetričnosti prožimaju sve dijelove društva, sve ono društveno – pa tako i znanstveno mišljenje i djelovanje.

Znanost protkana patrijarhalnim odnosima očituje se u praksi nositelja dominantnih znanja u odnosu prema ženama. Feministkinje ističu da se žene smještaju na margine tako što ih se isključuje iz istraživanja i niječe njihov epistemički autoritet. Razlike između maskulinog i femininog iskustva pa time i znanstveno-istraživačkog koncepta su društveno konstruirane, a nikako proizvod bioloških razlika.⁴ To je važno napomenuti jer su dugi niz godina, a žalost i danas, prirodne znanosti temeljene na patrijarhalnim pretpostavkama, nastojale objasniti ženinu društvenu nevidljivost prikazujući je kao biološki inferiornu muškarcu. Nevidljivost znanstvenica tipično je za sva kapitalistička zapadnoevropska društva iz čega proizlazi dominantno rodno, maskulinistički određeno znanje.

Svojim istraživanjima feministkinje su ukazale, između ostalog, na perpetuiranje androcentričnosti i seksizama u znanosti (Anderson, 2003). Također, dominantna maskulina ideologija i nositelji istih ignoriraju feminin kognitivni stil te naglašavaju teorije o ženama kao inferiornim, devijantnim, ili pak kao služiteljicama muškarčevih interesa. Žene su predmet proučavanja u svrhu dominacije i kontrole, a ne aktivni subjekti osmišljavanja i provođenja znanstvenih istraživanja. Feministkinje tvrde da teorije koje se bave društvenim fenomenima tretiraju ženske aktivnosti i interese, a time i rodne odnose moći nevidljivima i nepostojećima tako što proizvode znanje nekorisno ljudima na subordiniranim položajima, a koje ima svrhu održati postojeću hijerarhiju i odnose moći. Feministička epistemologija proučava načine na koje rod utječe ili bi trebao utjecati na naše poimanje znanja, predmeta istraživanja, znanstvenih metoda te znanstvenog opravdanja. Feminističke teoretičarke smatraju tradicionalnu znanost krutom u svom redukcionizmu, linearnosti i racionalnosti dok feminizam promovira

⁴ "Sociologinja D. Smith dokazivala je da muškarci i žene doživljavaju svijet posve različito, budući da muškarci susreću svijet već obraden u obliku već pripremljenih jela ili opranog rublja, ili poredanih podataka i sumiriziranih statistika, dok je ženski posao bilo obrađivanje sirove tvari svijeta, poput hrane i prljavog rublja, svjedočenja ispitanih subjekata, u oblik prikladan za trošenje i uporabu." (Longino, 2004: 406).

holistički pristup, afektivne komponente u istraživanjima, nelinearnost i društvenu smještenost. Feministkinje identificiraju načine kojima dominantne znanstvene koncepcije i prakse sustavno smještaju žene i ostale marginalne skupine u nepovoljan položaj. Također, nastoje te koncepcije i prakse preobratiti u službu interesa potlačenih grupa (Anderson, 2003).

Središnji pojam feminističke epistemologije je onaj smještenog subjekta spoznavanja, odnosno smještenog znanja. "Tri su feministička epistemološka programa: feministički empirizam, koji pokušava ispraviti 'lošu znanost'; feministička teorija stajališta, koja pokušava konstruirati znanje iz perspektive života žena; i feministički postmodernizam, sumnjičav prema prosvjetiteljskoj odanosti karakterističnoj za navedene znanstvene i epistemološke projekte" (Bokan, 2005).

Feministička teorija stajališta je analogna marksističkoj teoriji u kojoj je proletarijat poistovjećen s marginalnom grupom u znanosti - znanstvenicama.

U ovoj teoriji su ključni pojmovi centralizam i opresija (Anderson, 2003). Žene imaju središnji položaj u sistemu reprodukcije tako što rađaju, odgajaju i brinu se za djecu, kao što radnici imaju središnju ulogu u sistemu proizvodnje roba. Upravo zato jer su žene u poziciji da brinu o potrebama svih u kućanstvu, imaju bolji uvid u patrijarhat i njegovu nemogućnost da osigura društvo zadovoljnih pojedinaca odnosno pojedinki. Muškarci su, s druge strane, u dominantnoj poziciji pa imaju privilegiju ignorirati posljedice svojih postupaka na subordinirane grupe. Dakle, epistemološka privilegija žena počiva na činjenici da žene kao klasa imaju superioran pristup informacijama⁵ o tome čije potrebe su zadovoljene unutar patrijarhata. Opresija, odnosno potlačenost žena ima sličnu ulogu kao i centralizam. Naime, baš zato jer su potlačene kao klasa, ženama je u interesu da prezentiraju socijalni fenomen otkrivajući pravu istinu o svojoj poziciji. Znanje potlačenih izvire samo kroz borbu protiv njihovih opresora: kroz borbu feministkinja protiv muške dominacije. Takvo znanje nam daje istinitiju (ili manje lažnu) sliku socijalne realnosti, prikazanu kroz ženska iskustva, od socijalnog iskustva muškaraca vladajuće klase, rase ili nacije.

⁵ Feministkinje stajališta "pridaju pozitivnu znanstvenu i epistemološku vrijednost općenito poziciji marginalnosti, čime ne isključuju važne doprinose onih nemarginaliziranih tj. privilegiranih skupina (muškaraca, bijelaca itd.) feminističkom i drugom istraživanju." (Bokan, 2005).

Feministička kritika Strogog programa

Prva dva poglavlja su skicirala dva pristupa znanosti, u namjeri da ih se u ovom poglavlju predstavi kroz koncepte⁶ objektivnosti, relativizma i neutralnosti koji se izravno tiču njihovog poimanja znanosti.

Objektivnost

Objektivnost je, po strogoprogramskoj definiciji, društvena. Odnosno, sva vjerovanja koja ne pripadaju pojedincima, stabilnog su i impersonalnog karaktera te imaju status društvene institucije, jesu objektivna. "Ako neko uvjerenje ili teorija nema status društvene priznatosti, ili ako nije vitalna u životu neke zajednice, onda nema status objektivnosti" (Polšek, 1995). Prema tome, neko znanje postaje objektivno konsenzusom. Međutim, postavlja se pitanje tko sudjeluje u tim pregovorima? Koje standarde mora određena grupa zadovoljiti da bi u njima sudjelovala? Tko i kako određuje status društvene priznatosti? Feministkinje bi rekle: eurocentrična i androcentrična znanstvena zajednica posredstvom političke moći i interesa. Da bismo ovaj odgovor objasnili, dotaknut ćemo se samog početka pri pripremi istraživanja - konteksta saznanja⁷ (Harding, 1992).

Kulturne pretpostavke koje kasnije dospijevaju u proces istraživanja i oblikuju znanstvene tvrdnje se nalaze upravo u tom kontekstu saznanja te ih je zato teško identificirati. Unutar spomenutog konteksta se problemi proglašavaju znanstvenima, odabiru se koncepti, formuliraju se hipoteze. Koliko je teško iskrivljene pretpostavke identificirati pokazuje nemogućnost znanstvene zajednice da to učini u redovitim recenzijama te se tako problem pojavljuje i unutar konteksta opravdanja gdje upravo kolege znanstvenici potvrđuju odluke, procese i rezultate unutar određenog istraživanja. Zašto je tomu tako? Glavni problem je u tome što su znanstvenici naučeni da ne propituju društvenu smještenost, prioritete institucija i konceptualne sheme unutar kojih se istraživanje provodi. Dakle, postoje "spontane percepcije i uvjerenja" (Harding, 1992) koje se ne dovode u pitanje, a dijele ih svi pripadnici znanstvene zajednice i zato ih je teško detektirati.

⁶ Sva tri pojma, o kojima ću u daljnjim odjeljcima nešto više reći, su duboko isprepletana, no radi preglednosti i boljeg prikaza smatram da ih treba odvojeno analizirati.

⁷ Context of discovery.

Osim što je u strogoprogramskoj tvrdnji jasno da sve marginalne grupe, uključujući feminističke teorije, ne mogu biti objektivne jer nisu društveno priznate, Harding primjećuje slabost ovakve objektivnosti. Objektivnost je slaba “kada počiva na metodama koje se mogu poistovijetiti samo s onim vrijednostima i interesima koje se razlikuju unutar jedne homogene znanstvene zajednice te kada nema strategije za postizanjem kritičke pozicije prema dominantnim kulturnim standardima” (Harding, 1992). Zato Sandra Harding nastoji moralno i političko vrednovanje, koje Strogi program smatra suvišnim, pretvoriti u epistemološku prednost i superiornost. Odnosno, da bi se objektivnost postrojila, Harding predlaže uvođenje moralnih te političkih vrijednosti i interesa⁸ u znanstveno djelovanje. Primjerice, da bismo asimilirali “loše vijesti” kako kaže Harding, materijalni i politički uvjeti moraju biti takvi da upravo ta loša vijest po vladajuću teoriju bude objavljena, te sukladno tome da se nove perspektive i prigovori shvaćaju ozbiljno⁹, kao pravi rivali dominantnima.

No, androcentričan, buržujski i rasistički društveni poredak jamči nam da ćemo do potrebnih materijalnih i političkih uvjeta za tako nešto, još pričekati.

Slijedeći Strogi program, do objektivnosti socijalna zajednica dolazi pregovorima. Međutim, pitanje je i tko sve ima pravo sudjelovati u pregovorima? Tradicionalno poimanje znanosti odnosno objektivizam nije samo znanstveno polazište već je, prema Harding i “službena dogma našeg doba, smješta žene i feministkinje čvrsto izvan područja razuma, racionalnosti, znanstvene metode i istine te vodi društvenoj politici koja izbjegava privilegiranje posebnih interesa” (Bokan, 2005). Dakle, strogoprogramovci ne ulaze u vrednovanje ili imenovanje stvarnosti koju konstruiramo, dok feministkinje odlaze korak dalje u analizi koja prelazi metodološke okvire te duboko zadire u političkovrijednosna stajališta.

Sandra Harding polazi od stava da politizacija i pluralizacija znanja nisu prijetnja objektivnosti nego neke od njenih pretpostavki. Slabu objektivnost punu političkih predrasuda, androcentričnih, eurocentričnih vrijednosti i interesa treba zamijeniti strogom objektivnosti koja dolazi samo iz refleksivnosti koju smo postigli kroz rigorozno temeljito samoproučavanje našeg

⁸ Da bismo do toga došli, potrebno je odreći se neutralnosti u znanstvenom pristupu.

⁹ Primjerice, feministički pristupi nisu dovoljno zastupljeni u vodećoj znanosti i časopisima o društvenim studijima znanosti, konferencijskim programima ili visokoškolskim programima.

socioepistemološkog polazišta.

Konceptom stroge objektivnosti S. Harding pažnju usmjerava na detekciju društvenih pretpostavki koje:

- a) postoje u konceptualizaciji znanstvenih problema i oblikovanju pripadajućih hipoteza
- b) dijele svi istraživači; vrijednosti i interesi koje pripadaju znanstvenoj zajednici i time su legitimirane
- c) nastoje strukturirati institucije i konceptualne sheme disciplina
- d) potrebno je razlikovati one vrijednosti i interese koji priječe proizvodnju manje partikularnih i iskrivljenih opisa prirode te socijalnih odnosa.

Dakle, objektivniju, istinitiju sliku o društvenim odnosima ćemo dobiti ne samo polazeći od marginalnih grupa odnosno njihovog stajališta, već od aktivnog propitivanja vlastitih epistemoloških i političkih polazišta. Feministkinje smatraju da je objektivnost definirana Strogim programom zapravo prikrivanje dominantnih klasnih, rasnih te maskulinih vrijednosti.

Relativizam

Relativisti smatraju da je svaka teorija jednako dobra i jednako validna. Za razliku od njih, apsolutisti, odnosno, objektivisti sude te daju preporuke o tome koje bismo teorije ili standarde trebali koristiti pri traganju za znanjem (Harding, 1992). Sandra Harding smatra da nijedan kritičar rasizma, imperijalizma, muške supermacije ili klasnog sistema ne smatra da su dokazi i argumenti koje predstavlja ustvari valjani samo iz "njegove perspektive". Baš suprotno tome, "kritičari/ke s margine" svoje argumente smatraju valjanima s obzirom na objektivnost, a ne na "perspektivu".

No, metodološki relativizam Strogog programa ne odbacuje realističku ideju izvanjske, objektivne stvarnosti i priznaje da "svijet na neki način utječe na ono što o njemu mislimo" (Matić, 1997). Feministkinje se s ovim tvrdnjama slažu, međutim, iza nje stoji suzdržavanje od vrijednosne procjene odnosa unutar tog svijeta, a time i teorija. Naime, Edinburžani se ne upuštaju u vrednovanje teorija po pitanju točnosti ili netočnosti, istinitosti ili neistinitosti ovisno o kulturnom ili nekom drugom kontekstu. Barnes i Bloor žele nametnuti načelo ekvivalentnosti u kojem su sva mišljenja jednaka s obzirom na uzroke njihove vjerodostojnosti. To znači da se sva uvjerenja, neovisno o našem

mišljenju o tim uvjerenjima, moraju empirijski istražiti u svrhu nalaženja uzroka njihove vjerodostojnosti. “Uzroci vjerodostojnosti su oni faktori koje je neka zajednica izabrala kao temelj dokaznog postupka, kao razlog zbog kojeg se kao relevantna prihvaća i određena vrsta argumentacije” (Polšek, 1995). Takav stav daje feministkinjama određeni legitimitet za izražavanje novih epistemoloških i političkih stavova prema proučavanju znanosti. Međutim, iako su Barnes i Bloor ovakvom formulacijom otvorili prostor za nova legitimna stajališta, oni su prema njima ravnodušni. Za razliku od feministkinja koje smatraju da je potrebno vrednovati teorije i pokušati ih učiniti bližima istini. Naime, one eksplicitno tvrde da “iz pozicija onih društvenih skupina s vrha društvene hijerarhije (one koje imaju političku, ekonomsku moć) nije moguće uočiti stvarne odnose među ljudima i s prirodom, dok je iz pozicija onih na dnu takve društvene hijerarhije moguće uvidjeti teže vidljive odnose” (Bokan, 2005). Dakle, cilj istraživača bi trebao biti otkrivanje socijalnih procesa koji se sastoje od različitosti historijskih, lokacijskih, potlačenih perspektiva i stajališta. Također, feministkinje nastoje definirati odnos politike i znanosti. Točnije, politički koncept demokracije mora biti sastavni dio razvoja znanosti zato jer može omogućiti razvoj znanosti, ali ne bilo kakve već pravednije i bolje znanosti (Harding, 1992).

Feministička teorija stajališta propituje tvrdnju da je socijalni svijet fiksna realnost, vanjska individualnoj svijesti. Ona sugerira da je socijalni svijet socijalno konstruiran te se sastoji od različitih perspektiva i realnosti. Međutim, ovime teorija stajališta ne zagovara relativizam. Istraživanje koje kreće od potlačenih dovodi nas do objektivne istine koja je manje netočna, manje partikularna, te koja nudi manje iskrivljen pogled na predmet istraživanja.

Neutralnost

Iako je znanstveno djelovanje sociokulturno uvjetovano, znanstvenik/ca je u znanstvenom istraživanju svjestan/a svoje pripadnosti određenom realitetu koje će, u krajnjoj konzekvenci, utjecati na sve faze njegova/njena istraživanja. On/a naprosto mora biti toga svjestan/a te društveni utjecaj svesti na minimum jer: “Strogi program je utemeljen na vrijednostima: na potrebi za specifičnom vrstom općenitosti i za koncepcijom moralno praznog i neutralnog svijeta, pa ističe da priroda u moralnim stvarima prem-

da negativno, igra neku ulogu. Strogi program sadrži neku vrstu moralne neutralnosti, naime neutralnosti koju smo naučili pripisivati svim ostalim znanostima” (Bloor, 1995).

Takav stav podupire feminističku tezu o postojanju maskulinog kognitivnog stila (kao apstraktnog, teoretskog, obestjelovljenog, emocionalno ogradenog, analitičkog, deduktivnog, kvalitativnog, atomističkog, orijentiranog ka vrijednostima kontrole i dominacije) te femininog kognitivnog stila koji je sušta suprotnost navedenom (praktičan, utjelovljen, emocionalno angažiran, sintetičan, intuitivan, kvalitativan, odnosan te orijentiran ka vrijednostima obzira i pažnje). “Ovako različiti kognitivni stilovi vezani su za poslove kojima se dominantno bave muškarci – ratovanjem, teorijskim znanostima, političkom i ekonomskom moći koji zahtijevaju kontrolu i emocionalni odmak. Feminin kognitivni stil je, prema teoriji stajališta, epistemološki superioran zato jer prevladava dihotomiju između subjekta i objekta spoznavanja i zato jer je etika obzira i pažnje superiorna etici dominacije” (Anderson, 2003).

Prema Strogom programu, da bi znanstvenik/ca istraživao neki predmet, morao bi “odvojiti” tijelo od razuma jer je tijelo, slijedeći Descartesa, nepouzdan izvor spoznaje samo po sebi, a razum bi trebao biti pročišćen i obestjelovljen. S tim se feministkinje nikako ne bi složile jer “pročišćen subjekt koji proizlazi iz poricanja tijela muški je i bijeli evropski subjekt” (Longino, 2004). Naime, spoznaja je moguća za utjelovljeni subjekt jer je tijelo jedan od aspekata spoznavanja. Uostalom, tijelo nam omogućava spoznaju kao takvu, prema tome stav je feministkinja da postupak odvajanja tijela od razuma sadrži inkoherenciju. Dakle, iluzorno je očekivati da razum funkcionira bez posredstva tijela. Ukratko, prema navedenom dualizmu koji zastupa Strogi program, načelo neutralnosti se veže isključivo za androcentrično i eurocentrično poimanje znanosti i znanstvene spoznaje.

Također, ono što je važno kod feminističkog poimanja spoznaje jest negiranje bilo koje bitne razlike između objekta i subjekta spoznaje. Odnosno, neutralnost i emocionalni odmak od predmeta koji proučavamo nas sprečavaju da ga u potpunosti spoznemo. Prema tome, afektivna komponenta u istraživanju može samo pomoći jer kako kaže Keller: “naše znanje predmeta djelomice je posredovano našom osjećajnom usmjerenošću, bio to strah, želja za dominacijom, ljubav ili ravnodušnost” (Longino, 2004). Konstrukcije neutralnosti u istraživanju se treba riješiti te prihvatiti da čovjek

mora osvijestiti sebe, svoje osjećaje, tijelo te relacioni odnos prema objektu koji istražuje u cilju oplemenjivanja znanstvenih postupaka.

Feministkinje stajališta smatraju promicanje ideala neutralnosti veoma opasnim, ne samo s metodološkog aspekta. Naime, upravo je dominantnoj grupi koja raspolaže s moći u interesu da se stvori svojevrсна autoritarna znanost, kroz tzv. depolitizaciju same znanosti. Što bi ovdje podrazumijevala neutralnost? Upravo institucionaliziranu politiku muške supremacije, klasnog izrabljivanja, rasizma i imperijalizma koja pomoću maske depolitizacije oblikuje naše predodžbe o prirodnom i socijalnom svijetu. Ovakva vrsta institucionalne politike se ne nastoji nametnuti u prijepostojećí "čisti" društveni poredak i njegove "čiste" znanosti, već naprotiv, ona je njihov sastavni dio. Uzimajući tu činjenicu u obzir, ideal neutralnosti ne nudi nikakav otpor proizvodnji sustavno iskrivljenih rezultata istraživanja, dapače, brani i legitimizira institucije i prakse kroz koje se anomalije i njihove izrabljivačke posljedice generiraju (Harding, 1992). Prema tome, neutralnost u Strogom programu je drugo ime za dominantnim vrijednostima obojen pristup u proučavanju znanosti.

Zaključak

Strogi program Edinburške škole i feministička teorija stajališta su dva pristupa u znanosti koja imaju isto polazište, a to je da je znanost, kao i znanje, socijalno određeno. Strogi program je u nekim svojim postavkama davao legitimitet marginalnim teorijama koje nitko dotad u modernoj znanosti nije shvaćao ozbiljno niti im pridavao epistemičku važnost. Primjerice, principom ekvivalentnosti ili simetrijom, strogoprogramovci su otvorili mogućnost ravnopravnog proučavanja svih teorija bez obzira smatrale se one racionalne ili iracionalne, istinite ili neistinite. U ovom slučaju, feministkinje bi se složile s prvim dijelom tvrdnje, ali ne i sa posljednjim. Naime, svaka teorija treba biti podložna i otvorena za kritiku, a marginalnim teorijama treba dati prostora da ispune svoju svrhu kritike one dominantne. Prema tome, svaku teoriju, a pogotovo onu s margine treba proučiti i "dati joj priliku" u tom smislu. Međutim, strogoprogramovci se ujedno principom ekvivalentnosti ograđuju od prosudbe i vrednovanja teorija, koriste tek kauzalnu analizu ne bi li otkrili uzroke društvenog i znanstvenog usvajanja teorija. S druge strane, feministkinje takvu ravnodušnost ne odobravaju te je

zapravo očito da u nekim njihovim postavkama, predstavljenim u trećem poglavlju, Strogi program odiše androcentričnošću. Zapravo, Strogi program u cijelosti ignorira problem spola i roda u znanstvenom znanju i spoznavanju.

S druge strane, čini se da teorija stajališta nije sasvim jasno metodološki utvrdila svoju poziciju prema relativizmu, iako ga se u teoriji izričito odriče. Teško je shvatiti, koliko i kako, primjerice, utjelovljenje u proučavanju nekog predmeta može biti u suprotnosti s relativizmom. Ako govorimo da je važno refleksivno promišljati vlastita polazišta i ako želimo da ta refleksivnost ima svrhu onda moramo imati neki standard prema kojem ćemo se ravnati. Međutim, utjelovljenost kao takva nam ne daje standard. Odnosno, u teoriji stajališta bi se referirali, primjerice, na demokratske principe u društvu. No, zar nisu i oni također društveno konstruirani od strane grupe koja posjeduje moć? Ukratko, smatram da je teorija stajališta metodološki nedovoljno razrađena.

Ipak, bez obzira na moguće primjedbe jednom i drugom pristupu, smatram da se teorija stajališta i ostale feminističke teorije trebaju promicati i razvijati jer prisutnost većeg broja različitih ideja, iskustava i stajališta može uvelike pridonijeti otvaranju novih pitanja i uspostavljanja novih pristupa problemima. Živimo u patrijarhalnom društvu, a kako je znanost dio društva i ona je, nažalost, prepuna diskriminacijskih i stereotipnih polazišta u samom početku istraživačkog rada kojih se znanstvenici i znanstvenice moraju riješiti. Za to nije dovoljan Strogi program koji daje epistemološki legitimitet teorijama marginalnih grupa, a istovremeno sputava njihovu društvenu moć ignorirajući pojam istine. Biti u toj mjeri indiferentan prema istini i racionalnosti, pa čak i u obliku strogog metodološkog programa, može biti vrlo štetno za društvo u cjelini.

Literatura

44
ANJA GVOZDANOVIĆ
*Feministička teorija
stajališta: kritika
Strogog programa u
sociologiji znanja*
DISKREPANCIJA
SIJEČANJ 2008.
SVEZAK 9 | 13 BROJ

- ANDERSON, E.S. (2003). *Feminist epistemology and philosophy of science*.
URL: <http://plato.stanford.edu/entries/feminism-epistemology/> (20.10.2006.)
- BARNES, B., BLOOR, D. (1995). "Relativizam, racionalizam i sociologija spoznaje" u Polšek, D. (ur.), *Sociologija znanstvene spoznaje: Strogi program i Edinburška škola*, Rijeka: Hrvatski kulturni dom. Str. 64-85
- BLOOR, D. (1995). "Strogi program sociologije spoznaje" u Polšek, D. (ur.), *Sociologija znanstvene spoznaje: Strogi program i Edinburška škola*, Rijeka: Hrvatski kulturni dom. Str. 31-49.
- BLOOR, D. (1995). "Sociološka teorija objektivnosti" u Polšek, D. (ur.), *Sociologija znanstvene spoznaje: Strogi program i Edinburška škola*, Rijeka: Hrvatski kulturni dom. Str. 49-64.
- BOKAN, N. (2005). "Feministička epistemologija", *Filozofska istraživanja*, 4: 865-875.
- BUCHOLC, M. (2001). *The Epistemology of the Strong Program in sociology of knowledge*.
URL: http://www.jtb-forum.pl/jtb/papers/mb_eotspisok.pdf (20.10.2006.)
- HARDING, S. (1987). "Introduction: Is there a feminist method?" u Harding, S. (ur.), *Feminism and Methodology*, Bloomington: Indiana University Press. Str. 1-15.
- HARDING, S. (1992). "After the neutrality ideal: Science, politics and 'Strong Objectivity'", *Social Research*, 3: 567-587.
- LONGINO, H. (2004). "Feministička epistemologija" u Greco, J., Sosa, E. (ur.), *Epistemologija*.
Zagreb: Jesenski i Turk. Str. 403-437.
- MATIĆ, D. (1997). "Realizam i relativistička sociologija znanstvene spoznaje". *Revija za sociologiju*, 3-4: 151-161.
- POLŠEK, D. (1995). "Dva Škota i Kontinent" u Polšek, D. (ur.), *Sociologija znanstvene spoznaje: Strogi program i Edinburška škola*, Rijeka: Hrvatski kulturni dom. Str. 1-18.
- SMITH, D. E. (1987). "Women's perspective as radical critique of sociology" u Harding, S. (ur.), *Feminism and Methodology*, Bloomington: Indiana University Press. Str. 84-97.

Feminist Standpoint Theory: Critique of the Strong Program in Sociology of Knowledge

In this paper the author presents critique of the Strong program in sociology of knowledge from the position of the feminist standpoint theory. She outlines the key points of the strong program in sociology of knowledge: causality, impartiality, symmetry and reflexivity. What binds this methodological program and feminist theory is the epistemological credibility that the Strong program gave to the standpoint theory through the principle of equivalence or symmetry. Moreover, the author tries to point out the value-laden implications of epistemological-methodological frames of the Strong program emphasized by standpoint theory. Unlike the Strong program, standpoint theory doesn't give concise account of its methodological principles. On the contrary, it is a combination of different yet deeply connected and interwoven discourses – moral, political and epistemological. Objectivity, neutrality and relativism are the terms by which I tried to present feminist theory critique of the Strong program. Although these terms are deeply interwoven, for the reason of easy reference they were presented separately.

Key words

the Strong program, feminist standpoint theory, feminism, objectivity, neutrality, relativism.